

Eheys ja ennakkoluulo

Oona Ilmolahti

Lectio praecursoria Suomen ja Pohjoismaiden historian väitöskirjaan Eheys ja ennakkoluulo – työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle, Helsingin yliopistossa 2.6.2017.

Olipa kerran kansa, joka oli jakautunut toisilleen vieraisiin yhteisöihin. Poliittisen väkivalan uhka ja epävarmuus tulevaisuudesta aiheuttivat pelkoa. Taustalla oli kansainvälisen tilanteen kiristyminen, nationalismin voimistuminen ja suurvaltojen kilpavarustelun leimahtaminen pitkäkestoiseksi sodaksi sekä pelko maailmanlaajuisen kriisitilan ulottumisesta omaan elämänpääpiiriin. Pakolaiset ja siirtolaiset liikkuivat, kansainvälisyys muuttui ihan-teesta uhkakuvaksi.

Maailma on tullut hulluksi, sanoivat ihmiset. Eihän sivistyneessä maailmassa tällaista tapahdu. Helpointa oli ajatella, että ihmislajin joukosta löytyi äärimmäisiä ja väkivaltaisia joukkoja, joiden biologisena ominaisuutena oli taipumus väkivaltaan ja alttius löytää elämän tarkoitus agitaattorien ja populistien lupauksista. Ryhmistä keksittiin leikkimielisiä nimityksiä, jotka nopeasti juurtuivat osaksi arkikieltä ja joita käytettiin käänteisesti myös identiteetin rakennusaineina. Pelätyn konfliktin realisoiduttua Suomesta tuli punikkien ja lahtarien maa. Ryhmät merkitsivät itsensä tunnuksin, näkyvin ja näkymättömin.

Yleinen epävarmuus tiivistyi monen mielestä oman etnisen ryhmän eripuraisuudessa. Kriisin aikana ja sen jälkeen jokaisen oli asemoitava itsensä johonkin kohtaan janaa. Ymmärtäjille naurettiin ja heitä varoiteltiin. Toisaalta kansallisen sovun ja eheyden etsimisestä tuli mantra, jonka ympärille tulevaisuutta rakennettiin. Sivistys- ja koululaitoksissa työskenteleviä harmitti, etteivät poliittiset laidat oikealla tai vasemmalla olleet valmiita panostamaan koulutukseen, vaikka ääri-ilmiöt olivat vältettävissä juuri ymmärtämättömän kansan sivistämisellä

Eilen

Keväällä 1918 Suomessa käytiin kaikilla asteikoilla erittäin väkivaltainen sisällissota, jossa suurin osa ruumiista tuli muualla kuin taistelukentillä. Näin oli myös henkisten vammojen kohdalla. Sodan seuraukset tuntuivat kaikilla elämänalueilla, joilla vihollisiksi keskenään asetetut, erilaisissa tunneyhteisöissä sodan kokeneet ihmiset joutuivat kohtaamaan. Maan pääkaupunki Helsinki oli voimakkaan segregoitunut, ja tunneyhteisöt elivät osittain erillään toisistaan. Asukkaiden tuli kuitenkin kohdata kaupunkitilassa, ylittää rajoja työmatkoillaan ja arkisissa askareissaan. Pitkääsiltaa kuljettiin kahteen suuntaan.

Eräs elämänalue, jolla voittajiksi ja häviäjiksi määritellyt henkilöt kohtasivat jokapäiväisen kanssakäymisen tasolla, oli kansakoululaitos. Osittain tästä syystä sille asetettiin suuria toiveita ristiriidattoman, epäpoliittisen ja kaikin puolin neutraalin kohtaamisen paikana, jossa yhteistuumien rakennettaisiin parempaa ja eheämpää tulevaisuutta lasten välityksellä. Käytännön tasolla tämä puhtaus osoittautui kuitenkin sodan jälkeen mahdottomaksi. Ihmisten kokemat surun, pettymyksen, katkeruuden, säälin ja vihan tunteet, kuten myös kriisin aikana tunnettu pelko, kulkivat kokijoiden mukana ja vaikuttivat pinnan alla myös koulun todellisuuteen.

Koulu on kiinnostava heijastuspinta sisällissodasta toipumisen, ristiriitojen ja eheyty-misen tarkastelulle. Paikkoja, joissa kaupunkilaiset kohtasivat taustaan katsomatta, on loppu-

jen lopuksi melko vähän – ainakin sellaisia, joista on olemassa useampia, erilaisten toimijoiden erilaisissa konteksteissa tuottamia historiallisia lähteitä. Kaupunkilaiset kohtasivat kadulla ja elintarvikepulan aikana esimerkiksi ruokajonoissa, mutta monilla alueilla elämänpäiirit olivat erilliset: ostokset tehtiin eri kaupoissa, raha-asiat hoidettiin eri pankeissa, harrastettiin ja urheiltiin erillisissä yhdistyksissä ja seuroissa. Kruununhaassa asuva ei välttämättä ollut koskaan nähnyt Työväentaloa tai Kallion kirkkoa lähempää kuin siluettina taivaalla – laitakaupungin vuokratkasarmeista puhumattakaan. Arkipäivän sosiaaliseen kanssakäymiseen kiinnittynyt tapapoliittisuus edellytti valintojen tekemistä, ja helpointa oli valita se, mikä oli itseä lähellä. Kansakoulu, vuodesta 1921 myös oppivelvollisuuskoulu, oli paikka, jonka suhteen valintoja ei voinut tehdä – lukuun ottamatta varakkaampia kaupunkilaisia, jotka pääkaupungissa yleensä valitsivat lapsilleen koulutuksen rinnakkaiskoulujärjestelmän ja valmistavien koulujen tarjoaman erillisen väylän kautta.

Vaikka sodan jälkeen vallitsi yksimielisyys elämän jatkamisen ja arkeen palaamisen tärkeydestä, mentaalinen resilienssi – eteenpäin menemisen ja vaikeiden tunteiden sietämisen avaimet – löytyi yleensä omasta yhteisöstä. Yksilöt selvisivät jakamalla tunteita ja tukeutumalla omiin. He helpottivat omaa oloaan pysyttelemällä oman tunneyhteisön suojissa ja hakeutumalla sellaisten seuraan, jotka ymmärsivät oman tunnekokemuksen vahvuuden. He lohduttautuivat ajatuksella, että seuraava sukupolvi olisi parempi ja viisaampi, korjaisi oman sukupolven tekemät virheet, asettaisi oikeat arvot elämisen ohjenuoraksi. Tästä syystä lapset joutuivat katseiden, toiveiden ja kilpailun kohteiksi, koulun ja opettajien sekä järjestöjen ohjailtavaksi ja ”vaihtoehtoisten totuuksien” ihmettelijöiksi.

Tamperelainen räätälin ja punakaartilaisen myöhemmin helsinkiläistynyt poika Viljo Kajava puki kahdeksanvuotiaana kokemansa kaupungin valtauksen viisikymmentä vuotta myöhemmin seuraavasti:

*... He tulivat kolmelta suunnalta
minun lapsuuttani kohti
ja kaikilla heillä oli aseet
ja silmät lempeät;
he tulivat kolmelta suunnalta
lasta kohti
ja kaikilla heillä oli aseet
ja silmät lempeät.
He tulivat kolmelta suunnalta
minua kohti.*

*Ja minä lapsi
seisoin täynnä mustaa vihaa
mutta vai. (Kajava 1966, 55).*

Vaikka Kajava puhuu kolmesta suunnasta fyysisellä tasolla, voidaan ajatusta käyttää myös metaforana lapseen kohdistuneille toiveille. Lempeät silmät ja painavat, jopa painostavat toiveet lapsia kohtaan saattoivat olla niin perheellä ja naapurustolla kuin järjestöohjaajalla tai opettajallakin. Kukin näistä aikuisista koki luultavasti toimivansa oikein käyttäessään lasta oman toipumisensa välikappaleena ja paremman huomisen airuena. Lapset kuitenkin joutuivat elämään monien eri totuuksien välimaastossa.

Paitsi katseiden kohdistaminen lapsiin, myös konkreettinen toiminta auttoi yhteisöjä toimimaan. Kaikilla sosiaalisesti rajautuneilla ikäryhmillä on sukupolvikokemuksensa, ja

oman viiter ryhmän muodostamaa turvamuuria on vaikea horjuttaa. On tärkeää muistaa, että sodissa ei ole voittajia, on vain eri tavoin vahingoittuneita ihmisiä. Myös voittajiksi kutsutut ovat kokeneet menetyksiä, he ovat menettäneet vanhan, turvallisen maailmansa ja – Suomen sisällissodan tapauksessa – kuvitellun yhteytensä kansaan. Pöydissä on tyhjiä tuoleja ja kasvoilla suruharsoja. Lisäksi on kohdattava, käsiteltävä ja perusteltava myös omien tekemä väkivalta. Helsinkiläisen porvariston tunneskaalaa helputuksen ja surun välimaastossa kuvasi päiväkirjassaan 16. huhtikuuta – vain muutamia päiviä kaupungin valtauksen jälkeen – pappi ja aistiviälliskoulujen opettaja Hugo Nyberg sanoilla ”ilon yli asettuu hillitsevä sordiino” (Hugo Nybergin päiväkirjamerkintä 16.4.1918). Porvarillisen tunneyhteisön tunteja kuvasi osuvasti myös viiter ryhmänsä tunteiden tulkiksi usein päätyvä runoilija Eino Leino, joka sodan jälkeen kirjoittamassaan runossa vertasi kansayhteyden menetystä rakastetun menettämiseen:

Taas on sama tuntu mulla: / kadotin nyt kallihin / uskon kansaan, isänmaahan, / jota raukka rakastin (Leino 1920).

Usko oli menetetty paitsi rahvaaseen myös sivistyneistön kykyyn ratkoa asioita järjen ja logiikan avulla. Helsingissä sodan aikana elänyt Leino reflektoi samanlaisia tunteita kuin kaupungin kansanopettajisto; ihanteiden ja tavoitteiden, kuten eheys, lempeys ja sivistys, tilalle oli tullut väkivalta, viha, kosto, kateus ja hetken mielijohteesta toimiminen. Opettajien ammatilliselle identiteetille pohjan muodostanut sivistysusko oli saanut rajun kolauksen.

Molemmissa yhteisöissä oli epäilijöitä ja vastavirtaan kulkijoita, mutta etenkin opettajiston tarkasti säädellyn ammatillisen tunneyhteisön sisällä normista poikkeaminen oli vaarallista. Oli sallittuja tunteita, kuten sääli paremmin tietämättömiä, petettyjä ja demagogien viettelemiä kohtaan. Syvempi ymmärrys, punaisille osoitetusta tuesta puhumattakaan, ei ollut sallittua. Opettajien tunneyhteisö löysi selviytymisen avaimet työstään: työläislapset oli kasvatuksella ja sivistyksellä pelastettavissa lähipiirinsä vaarallisilta ajatuksilta. Usko suomalaisen ”rodun” hyvyteen taas palautettiin entiseen arvoonsa heimoaatteen avulla.

Myös sörnäisläisen työväenyhteisön piirissä laitakaupungin häviäjä-identiteetti valjastettiin toiminnaksi. Sörnäisläisistä moni koki oman yhteisön tukemisen velvollisuudekseen mahdollisista erimielisyyksistä huolimatta, ja koko kaupunginosaan lyöty tappion, epävarmuuden ja surun leima yhdisti ihmisiä. Etenkin vasemmistososialistien piirissä koettujen tunteiden näkyväksi tekeminen tarkoitti sotakokemuksen käyttämistä yhteisön identiteetin rakennusaineena. Tämä edellytti myös perinteistä vastakkainasettelua työväestön ja porvariston välillä, minkä vuoksi koululaitos opettajineen näyttäytyi luokkavihollisena ja kilpailijana. Molempien osapuolten piti sanoittaa tunteista raskas sotakokemus – yhteisön vajoaminen katkeruuden ja suruviestien saarekkeeksi tai kansasuhteen ja kansallisen eheyden menetys – loogiseksi ja tarpeelliseksi historialliseksi välivaiheeksi. Siksi toipuminen edellytti myös vastakkainasettelun säilyttämistä, osittain myös vahvistamista. Tämä teki koululaitoksen eheytystehtävästä käytännön tasolla vaikeaa.

Suomessa on viimeisen kymmenen vuoden aikana tutkittu sodasta rauhaan palaamista monipuolisesti etenkin tuoreemman kriisin, toisen maailmansodan osalta. Sisällissodissa palautumisessa on kuitenkin oma erityinen jännitteensä, kun entisten vihollisten kanssa on sodan jälkeen taas eletävä läheisessäkin yhteydessä. Sodan sosiaaliset ja mentaaliset seuraukset kestävät pitkään, ja rauhankriisi tuntuu arkielämän tasolla ihmisten välisissä suhteissa. Tällöin yhteisöjen resilienssi on perustettava joko integraatiolle tai entistä vahvemmalle ”me ja muut” -erottelulle. Mentaalisen rauhan tilan saavuttaminen kestää kauan, eikä

kriisiin liittyneistä ylisukupolvisista tunteista välttämättä päästä koskaan. Siksi myös itsensänselvyyksiltä tuntuja asioita tulee historiantutkimuksen keinoin sanoittaa ja analysoida ennen kuin ne muuttuvat sukupolvien ylitse siirtyneiksi, kontekstistaan irrotetuiksi kurioositeeteiksi.

Tänään

Jokaisessa meissä asuu kyky empatiaan, mutta se vaatii kohtaamista. Henkilökohtaisten suhteiden tasolla monet ennakkoluulot menettävät merkityksensä. Epävarmoina ja levottomina aikoina usko tulevaisuuteen on koetuksella – ja tämän uskon horjuminen aiheuttaa levottomuutta. Ennakoimattomuus on pelottavaa. Ehkä moni tuntee tänäkin päivänä samoin kuin 70-vuotias Minette Donner vuonna 1918, jolloin hän eräässä kirjeessä kirjoitti:

Jag tycker inte om att lefva i historiska tider (Minette Donner Violet Donnerille 2.3.1918).

Tai ehkä moni ajattelee, kuten tuolloin 24-vuotias Elisa (Elli) Tiilikainen vuonna 2014 lullunsa lyriikoissa totesi:

Me ollaan samaa tuhkaa, samaa kevyttä ilmaa / Joten rauha nyt, tää maailma on vihaan kyllästynyt (Tiilikainen 2014).

Väitöskirja

Ilmolahti, Oona 2017. Eheys ja ennakkoluulo – Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Elektroninen versio on ladattavissa osoitteessa:

< <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/185919> >

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Vanhemmilta ja Ossian Donnerilta saapuneita kirjeitä (1899-1935), kansio 19. Kai Donnerin arkisto.

Jobin kirja. Päiväkirja Helsingin kapinaviikoilta v. 1918. Hugo Nybergin arkisto.

Painetut lähteet

Kajava, Viljo 1966. Tampereen runot. Otava: Helsinki.

Leino, Eino 1920. Syreenien kukkiessa. Minerva: Helsinki.

Muut lähteet

Tiilikainen, Elisa (Elli) 2014. Vihaan kyllästynyt. Kappale on julkaistu Haloo Helsinki -yhtyeen albumilla ”Kiitos ei ole kirosana”.

FT Oona Ilmolahti toimii projektitutkijana Itä-Suomen yliopistossa.